

тей дозволить отримати нові докази, перевірити наявні дані та підтвердити чи спростувати слідчі версії.

УДК 343.98

І.В. Кубарєв

■ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНА ГРУПА:
СИСТЕМНІ ОЗНАКИ

Стаття присвячена дослідженню системних ознак слідчо-оперативних груп і вдосконаленню на цій основі діяльності зазначених формувань.

Ключові слова: *взаємодія, слідчо-оперативна група, системні ознаки.*

Статья посвящена исследованию системных признаков следственно-оперативных групп и совершенствованию на этой основе деятельности данных формирований.

Ключевые слова: *взаимодействие, следственно-оперативная группа, системные признаки.*

The article is devoted to investigating of system description of investigating-operative teams and improvement of this base it's activity.

Key words: *cooperation, investigating-operative teams, system description.*

Однією з причин того, що далеко не всі злочини переходять в розряд розкритих, а розкриті розслідуються неякісно є недостатньо ефективна взаємодія слідчого з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності, зокрема, оперативними підрозділами. Взаємодія слідчого та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів може бути визначена як елемент організації розслідування, що полягає в узгодженому визначенні та здійсненні слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів під керівництвом слідчого з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства. Така взаємодія здійснюється в певних формах, які прийнято поділяти на процесуальні та організаційні. Однією з організаційних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування, є слідчо-оперативні групи.

Проблеми створення та діяльності слідчо-оперативних груп (надалі СОГ) не є новими для кримінального процесу та криміналістики. Вони знайшли відображення в працях вітчизняних та закордонних фахівців, зокрема: А.М. Балашова, С.В. Бажанова, Ф.Ю. Бердичевського, А.Я. Дубинського, Л.М. Карнеєвої, В.О. Коновалової, Б.Я. Петеліна, О.М. Погорєцького, А.А. Тарасова, Ю.А. Шостака, А.А. Чувільова та інших. Певною мірою слідчо-оперативні групи досліджувалися на дисертаційному рівні (Л.Я. Гордін, Р.Ю. Улімаєв, О.М. Подопрелов, Г.О. Кокурін). В роботах зазначених авторів запропоновані визначення таких груп, надана їх класифікація, проаналізовані правові підстави та порядок їх створення,

справедливо звернуто увагу на переваги даної форми взаємодії, сформульовані рекомендації з її практичного застосування. Проте, на наш погляд, залишаються недостатньо дослідженими сутність слідчо-оперативної групи, закономірні зв'язки її складових, що негативно впливає на повноту, конкретність та якість криміналістичних рекомендацій, а отже, і не дозволяє повною мірою практично реалізовувати внутрішні ресурси цієї форми взаємодії.

Аналізуючи діяльність СОГ, слід зазначити, що сутність даних формувань у юридичній літературі визначається по-різному. На думку О.М. Подопрелова СОГ є системою¹, тобто певною множиною елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою та утворюють певну цілісність, єдність². Таке розуміння сутності СОГ дозволяє використати при її аналізі методологію системного підходу³ та положення теорії управління, які вже показали свою ефективність у вивченні практики боротьби зі злочинністю⁴. Досягнення рівня системи в діяльності СОГ істотно підвищує ефективність розслідування, оскільки при цьому створюється єдине ціле формування, що має властивості, відсутні в елементів і відносин, які його утворюють⁵.

Розгляд СОГ як системи передбачає аналіз її системних ознак. У філософській літературі наводяться різні переліки ознак системи, однак до основних можна віднести: цілісність системи, наявність структури, взаємозв'язок системи із середовищем та ієрархічність⁶. Розглянемо їх докладніше.

1. Цілісність полягає в неможливості звести властивості системи до сукупності властивостей її елементів. Стосовно СОГ, що розслідує конк-

¹ Подопрелов А.М. Создание и деятельность следственно-оперативных групп: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. „Уголовный процесс и криминалистика (ОРД); судебная экспертиза) / А.М. Подопрелов. - К., 1991. - С. 15.

² Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. - М.: Политиздат, 1972. - С. 365.

³ Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідника на розкриття цілісності об'єктів та механізмів, що її забезпечують. Див.: Большая советская энциклопедия. 3-е издание. Том. 23. М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. - С. 476.

⁴ Див., наприклад: Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / Валерий Юрьевич Шепитько. - Харьков: РИП "Оригинал", 1995. - 200 с.; Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система / Ф.Ю. Бердичевский // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 106-110; Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л.Д. Самыгин. - М.: МГУ, 1984. - 183 с., та ін.

⁵ Кравченко Р.Г. Основы кибернетики / Р.Г. Кравченко, А.Г. Скрипка. - М.: Экономика, 1974. - С. 21.

⁶ Большая советская энциклопедия. 3-е издание. Том. 23. - М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. - С. 464; Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. Изд. 3-е. - М.: Политиздат, 1972. - С. 366.

ретний злочин (злочини)¹, це означає, що елементи, з яких вона складається, самі по собі мають різні функції (процесуальну й оперативно-розшукову), і реалізація кожним саме своїх функцій забезпечує ефективність діяльності системи². В якості елементів СОГ, на наш погляд, варто виділити: а) слідчих, які виконують процесуальну функцію; б) оперативних працівників, виконуючих функцію оперативно-розшукову; в) керівника групи, який виконує, крім процесуальної, також функцію організації й керівництва (дану функцію може виконувати штаб, створений у структурі СОГ)³.

З іншого боку, функції окремих елементів мають бути об'єднані, тобто система повинна функціонувати як деякий цілісний ансамбль⁴. У криміналістичній літературі відзначається, що слідчий і оперативний працівник становлять у момент розслідування єдиний мікроколектив, який об'єднує спільність цілей та впливаючих з них завдань з розслідування злочину⁵. Таким чином, цілісність СОГ забезпечується єдиною цільовою функцією й тим результатом⁶, для досягнення якого вона створена. У більшості випадків – це швидке й повне розслідування злочину, вчиненого в умовах неочевидності, тобто у винятково складних (екстремальних) умовах, де на перше місце постає завдання виявлення орієнтуючої та доказової інформації, пошук її джерел. Оскільки цілісність забезпечується єдністю цільової функції, то, по-перше, систему мають утворювати тільки ті елементи, які в її складі підпорядковані вирішенню загального завдання⁷. У цьому зв'язку представляється неправильним, як вважають деякі автори та вимагають відомчі нормативні акти, включати до складу СОГ, що розслідує конкретний злочин, різних спеціалістів. Спеціаліст самостійних пошуків джерел доказів не проводить, а діє в рамках

¹ Практикою вироблені різні види слідчо-оперативних груп. Тут і далі мова йде про СОГ, що створюються для розслідування конкретного злочину (злочинів).

² В цьому відношенні влучне порівняння висловлено Ф.Ю. Бердичевським, який відмітив, що у піхоти, яка взаємодіє з артилеристами, озброєними тільки стрільською зброєю, не додається бойових властивостей (Бердичевский Ф.Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система / Ф.Ю. Бердичевский // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 108).

³ В деякі види СОГ входять співробітники інших підрозділів (експертно-криміналістичних, підрозділів спеціального призначення та ін.).

⁴ Шешитко В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / Валерий Юрьевич Шешитко. - Харьков: РИП "Оригинал", 1995. - С. 61.

⁵ Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений / Виолетта Емельяновна Коновалова. - Х: "Вища школа", 1978. - С. 19.

⁶ Деякі автори наявність мети, спрямованість на отримання сфокусованого корисного результату відносять до обов'язкових ознак системи (Анохин П.К. Теория функциональной системы / П.К. Анохин // Успехи физиологических наук. - 1970. - Т. 1. - № 1. - С. 33).

⁷ Научная организация управленческого труда в следственном аппарате органов внутренних дел: Учебное пособие / Под ред. С.В. Мурашова, Г.Г. Зуйкова. - М.: Академия МВД СССР, 1974. - С. 15.

слідчої дії (або іншого заходу), що проводиться слідчим або працівником органу дізнання. Компетенція фахівця, – відзначає Н.О. Селиванов, – не поширюється далі надання допомоги при зборі вже існуючих доказів і підготовки матеріалів для експертизи¹. Є й інші міркування проти включення спеціалістів до складу СОГ. Серед фахівців-криміналістів й інших, особливо на рівні УМВС, на сьогоднішній день широко розвинена спеціалізація. Тому з різних питань слідчий завжди звертається до фахівців вузької галузі: дактилоскопії, балістики, почеркознавства та ін. Зрозуміло, що включити їх усіх у групу неможливо. Крім того, закон не містить положень, що дозволяють слідчому керувати діяльністю спеціаліста (подібних ч. 3 ст. 114 КПК України, згідно яких слідчий доручає органу дізнання слідчі та розшукові дії). Не уявляється також, як спеціаліст буде діяти за погодженим планом, який вважається організаційною основою розслідування. Тому ефективність взаємодії слідчого зі спеціалістом, на нашу думку, має забезпечуватися не включенням останнього до складу СОГ, що розслідує конкретний злочин, а правильним застосуванням вже існуючих правових і організаційних форм взаємодії². Виключення становлять лише випадки, коли при розслідуванні злочину виникає необхідність багаторазового застосування певних спеціальних знань (наприклад, виявлення в масиві бухгалтерської документації документів, що мають ознаки матеріального підлогу або виконані певною особою).

По-друге, роль і значення кожного елемента, не дивлячись на розходження безпосередніх функцій (процесуальної і оперативно-розшукової) мають оцінюватися за ступенем сприяння одержанню кінцевого результату. І якщо для слідчого таким результатом є вирішення справи по суті, то для оперативних працівників він у більшості випадків обмежується пред'явленням обвинувачення певній особі. Це протиріччя обумовлене діючою системою показників, за якими оцінюється робота слідчих та оперативних підрозділів, проблема незбалансованості яких неодноразово підіймалася у юридичній літературі. Проблема ця є складною, потребує самостійної наукової розробки, та не входить до предмету нашого дослідження. Тому ми обмежимося лише констатуванням того факту, що її невіршеність суттєво знижує цілісність СОГ як системи, і ,відповідно, – результативність її діяльності.

По-третє, цілі окремих елементів СОГ (підргруп, співробітників) не

¹ Селиванов Н.А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений / Н.А. Селиванов // Вопросы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. Вып.7. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 112.

² Про форми взаємодії зі спеціалістом див.: Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: Монографія / Б.В. Романюк. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – С. 78-79.

повинні вступати в конфлікт із цілями всієї системи¹. У протилежному випадку досягти загальної мети, тобто встановити й викрити особу, що вчинила злочин, стає неможливо, або вкрай важко. Типовим результатом конфлікту цілей є поспішна, без узгодження зі слідчим, реалізація оперативними підрозділами отриманої ними інформації, про негативні наслідки чого ми писали.

2. Наявність структури в системі означає, що вона є впорядкованою (а не хаотичною) сукупністю елементів². Структура є найважливішою характеристикою системи. Властивості об'єкта як цілого, – підкреслюється у філософській літературі, – визначаються не тільки й не стільки властивостями його окремих елементів, скільки властивостями його структури, особливими інтегративними зв'язками об'єкта, що розглядається³. На думку Г.О. Кокуріна, наявність організаційно-управлінської структури є головною відмінністю СОГ від інших форм взаємодії⁴. Структура є сукупність зв'язків і відносин між частинами цілого, необхідних для досягнення мети⁵. Внутрішня структура СОГ, що розслідує злочин, є організаційна побудова, у якій варто виділити спосіб і характер зв'язку елементів і властивості структури в цілому.

Спосіб і характер зв'язків між елементами (окремими співробітниками, підгрупами) СОГ, на нашу думку, визначається

а) способом розподілу роботи між членами групи. У найбільш загальному вигляді можна виділити два таких способи – або член групи виконує окремі доручення керівника, або – за ним закріплюється окрема ділянка роботи. Підвищеної уваги, особливо на початковому етапі розслідування, вимагає визначення характеру й обсягу роботи керівника групи, оскільки він поряд із процесуальною, виконує також організаційну функцію⁶. Неправильне вирішення цього питання може привести до двох крайнощів: або керівник взагалі не проводить слідчих дій, поступово перетворюючись в адміністратора, або навпаки, реалізуючи лише

¹ Большая советская энциклопедия. 3-е издание. Том.23. – М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1976. – С. 482.

² Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике / Валерий Юрьевич Шепитько. – Харьков: РИП "Оригинал", 1995. – С. 62.

³ Садовский В.Н. Основания общей теории систем / В.Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – С. 18, 19.

⁴ Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика (ОРД); судебная экспертиза" / Геннадий Алексеевич Кокурин. – Свердловск, 1991. – С. 8.

⁵ Казиев В.М. Введение в системный анализ и моделирование: Учебное пособие / В.М. Казиев. – М., 1989. – С.9.

⁶ Петелин Б.Я. Следственно-оперативные группы (вопросы организации и деятельности): Учебное пособие / Б.Я. Петелин. – Москва: МВШ МВД СССР, 1986. – С. 14.

процесуальну функцію, перестає здійснювати керівництво групою. Обидві тенденції призводять до негативних наслідків: у першому випадку керівник групи втрачає безпосередність у сприйнятті доказів; у другому – перестає володіти всіма матеріалами справи, і, як наслідок, приймає необґрунтовані рішення. У цьому зв'язку представляється неправильною рекомендація про звільнення керівника СОГ на початковому етапі діяльності від проведення слідчих дій через наявність у нього обов'язків організаційного характеру¹. На наш погляд, процесуальна й організаційна діяльність керівника СОГ повинні бути збалансовані, щоб жодна з них не здійснювалася на шкоду іншій;

б) порядком передачі оперативним працівникам доручень слідчих, що може бути наступним:

завдання оперативному працівнику визначаються керівником СОГ (вважають найбільш доцільним 54% з числа опитаних слідчих);

завдання визначається слідчим, що працює разом з оперативним працівником на виділеній ділянці розслідування (даному порядку віддають перевагу 59% опитаних);

завдання оперативному працівнику передаються через старшого оперативної підгрупи (вважають доцільним 9% опитаних);

інший порядок (0,5% опитаних);

в) порядком передачі слідчим оперативної інформації. Тут можливі наступні варіанти:

оперативна інформація передається слідчому безпосередньо оперативним співробітником, що працює разом з ним на певному напрямку розслідування;

інформація передається слідчому через керівника СОГ;

оперативна інформація передається слідчому через старшого оперативної підгрупи.

Характеризуючи в цілому структуру СОГ, що розслідує злочин, необхідно відзначити, що існує два типи таких структур.

Перша з них передбачає взаємодію слідчих і оперативних працівників під єдиним керівництвом слідчого, призначеного старшим СОГ².

¹ Кокурин Г.А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика (ОРД); судебная экспертиза" / Геннадий Алексеевич Кокурин. – Свердловск, 1991. – С. 16.

² Дослідження проводилося стосовно розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності (Кубарев І.В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / Іван Володимирович Кубарев. – Харків, 2007. – 19 с.)

³ Карнеева Л.М. Правовые основы взаимодействия следователя с сотрудниками органов милиции / Л.М. Карнеева // Социалистическая законность. – 1981. – № 5. – С. 51; Бажа-

Сутність іншої структури, полягає в створенні двох паралельних, узгоджено, але організаційно самостійно діючих груп: слідчої на чолі з одним зі слідчих, і оперативної, на чолі зі старшим з оперативних працівників¹. Прихильники даної точки зору вважають, що створення двох самостійних в організаційному відношенні груп є гарантією від змішування процесуальної та оперативно-розшукової функцій, можливої підміни процесуального керівництва слідчого фактичним керівництвом оперативного працівника, що переважає його в організаторських якостях².

Представляється, що за такого підходу взаємодія слідчого та оперативних підрозділів прирівнюється до спільного провадження у кримінальній справі. Поділ групи на оперативну й слідчу без єдиного керівництва, на наш погляд, веде не до об'єднання зусиль слідчого та співробітників оперативних підрозділів, а до їх розмежування. Тому забезпечення розподілу компетенцій й процесуального керівництва слідчим бачиться в правильній організації взаємодії в єдиній групі, а не в її поділі на дві, що, на нашу думку, не виключає побоювань згаданих авторів. Дана точка зору поділяється і переважною більшістю проанкетованих слідчих, 91% яких вважають, що оперативні працівники в структурі СОГ мають бути організаційно підпорядковані слідчому, що її очолює.

3. Взаємозалежність системи й середовища. Середовищем у нашому випадку слід розглядати слідчу ситуацію, як сукупність інформації про подію злочину й причетних до неї особах. Метою створення та діяльності СОГ є повне, об'єктивне й всебічне розслідування злочину. Це досягається шляхом впливу системи на слідчу ситуацію й приведення інформації, що становить її зміст, до кількості та виду, достатніх для правильного вирішення справи. У свою чергу середовище впливає на систему. Цей зворотний вплив проявляється в тому, що конкретний зміст слідчої ситуації визначає момент створення СОГ, її кількісний склад, структуру, спосіб організації роботи, тривалість функціонування, напрямки і зміст діяльності тощо.

4. Ієрархічність – передбачає розгляд елементів системи як самостійних систем нижчого рівня. У рамках СОГ можуть бути сформовані окремі підгрупи, що працюють на самостійних ділянках розслідування (наприклад, що відпрацьовують різні версії). Такі підгрупи цілком пра-

нов С.В. Групповой метод как способ повышения эффективности предварительного следствия / С.В. Бажанов // Основания и порядок реализации уголовной ответственности. Межвуз. сб. науч. тр. Редкол: С.А. Шейфер (отв. ред) и др. - Куйбышев: КГУ, 1989. - С. 123.

¹ Балашов А. Организация взаимодействия следователей и органов дознания / А. Балашов // Социалистическая законность. - 1975. - № 6. - С. 51; Балашов А.Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений / А.Н. Балашов. - М.: Юрид. лит., 1979. - С. 83.

² Тарасов А.А. Расследование преступлений группой следователей: процессуальные и тактико-психологические проблемы / А.А. Тарасов. - Самара: Изд-во "Самарский университет", 2000. - С. 105-106.

вмірно розглядати як підсистеми більш низького рівня по відношенню до системи СОГ. З іншої боку, сама досліджувана система є компонентом вищого рівня. Стосовно до СОГ це означає, що вона, будучи системою, у той же час виступає як елемент системи більш високого рівня – системи "організації розслідування злочину".

Наприкінці, слід зазначити, що наведений аналіз системних ознак СОГ не є самоціллю, а лише проміжною ланкою в дослідженні тих факторів, які впливають на ці ознаки. Зокрема, можна передбачити, що діяльність СОГ як високоорганізованої системи залежить від своєчасності створення групи, правильного визначення її кількісного та якісного складу, вдалого призначення керівника групи, врахування психологічних особливостей сумісної діяльності тощо¹. Такі залежності є, на наш погляд, перспективними напрямками подальших досліджень, результати яких позитивно вплинуть на практику розслідування злочинів слідчо-оперативними групами.

УДК 351.746:343.137.5

М.А. Лісовий

ОСОБЛИВОСТІ ОПИТУВАННЯ ОСІБ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПЕРШОЧЕРГОВИХ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПО РОЗКРИТТЮ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ГРУПАМИ НЕПОВНОЛІТНІХ

В статті проведено аналіз наукових поглядів на використання оперативного опитування з метою розкриття злочинів, вчинених групами неповнолітніх. Визначено основні шляхи удосконалення організації і тактики проведення опитування осіб, які становлять оперативний інтерес для оперативних підрозділів кримінальної міліції в справах дітей у сфері боротьби зі злочинами, вчиненими групами неповнолітніх.

Ключові слова: *оперативне опитування, першочергові оперативно-розшукові заходи, невербальна інформація.*

В статье приведен анализ научных взглядов на использование оперативного опроса с целью раскрытия преступлений, совершенных группами несовершеннолетних. Определены основные пути усовершенствования организации и тактики проведения опроса лиц, представляющих оперативный интерес для оперативных подразделений криминальной милиции по делам детей в сфере борьбы с преступлениями, совершенными группами несовершеннолетних.

Ключевые слова: *оперативный опрос, первоочередные оперативно-розыскные мероприятия, невербальная информация.*

In the article it is given the analysis of scientific opinions about usage of

¹ В.О. Коновалова відзначає, що організаційні та психологічні аспекти розслідування тісно пов'язані між собою (Коновалова В.Е. Психологія в расследовании преступлений / Виолетта Емельяновна Коновалова. – Х.: "Вища школа", 1978. – С. 6-7).